

4. *Свириденко С.О.* Формування здорового способу життя молодших школярів у позакласній виховній роботі: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1998. – 16 с.
5. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. *А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової.* – К., 2000. – 260с.
6. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. – К.: ДЦССМ, 2002. – 536 с.
7. *Яковенко В.С.* Виховання та усиновлення дітей-сиріт: Монографія. – Кіровоград, 1998. – 333 с.

УДК 37.013.42

О.І. Чернишенко

СОЦІОКУЛЬТУРНА АНІМАЦІЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядається міжнародний досвід появи і впровадження в соціально-педагогічну, педагогічну і психологічну діяльність феномену соціально-культурної анімації.

Ключові слова: соціально-культурна анімація, діяльність соціального педагога.

Аннотация. В статье рассматривается международный опыт появления и внедрения в социально-педагогическую, педагогическую и психологическую деятельность феномена социально-культурной анимации.

Ключевые слова: социально-культурная анимация, деятельность социального педагога.

Annotation. In article the international experience of occurrence and introduction in social - pedagogical, pedagogical and psychological activity of a phenomenon of welfare animation is considered.

Key words: social - pedagogical animation, social teacher activity.

Соціокультурна анімація є однією з відносно молодих галузей діяльності, яка тісно пов'язана з соціальною психологією і педагогікою, і яку всі частіше позначають як педагогіку соціально-культурної сфери. Як особливий і цілком самодостатній елемент соціально-культурної діяльності анімація входить у дозвілєву інфраструктуру населення сучасної Франції, Італії, Іспанії, Німеччини та інших європейських країн. Проте, треба сказати, що соціокультурна анімація є не лише засобом проведення вільного часу, а має профілактичну, реабілітаційну, психотерапевтичну, організаційну функції [4, с. 10].

Дослідники різних країн світу досліджували і вивчають феномен соціокультурної анімації. Так, проблеми організації й методичного забезпечення соціально-культурної анімації досліджували А.-М. Гурдон, П. Бенар, Р. Лабури, П. Мулинье, Е.О. Ришар, М. Симоно; теоретичні засади анімації в своїх роботах визначили Г. Вовк, Е. Мамбеков, К. Чекалов, Л. Тарасов, Е. Яценко; практичні аспекти діяльності соціального педагога з використанням прийомів і засобів соціокультурної анімації висвітлені в працях Т.В. Вдовенко, Е.Г. Доронкіна, В.З. Дуліков, Т.Г. Кисельова, Ю.Д. Красильников, Ю.Н. Кротова, Ю.С. Моздокова, І.А. Новикова. Проте, в Україні проблема соціокультурної анімації недостатньо досліджена, і роботи зарубіжних вчених не знайшли свого відображення в педагогічних дослідженнях українських вчених. Тому метою нашої роботи є здійснення детального аналізу зарубіжного теоретичного і практичного досвіду застосування соціокультурної анімації в педагогіці і психології, і на його основі

визначення необхідності використання соціокультурної анімації як сфери діяльності соціального педагога в Україні.

Соціально-культурна анімація тісно пов'язана з розвитком соціальної активності громадян, їхньої соціальної творчості. Так як термін „анімація” вперше з'явився у Франції, варто навести думку Жофра Піці Дюмазедьє, який є автором вчення про соціокультурну анімацію. Характеризуючи соціально-культурну анімацію, він наводив дані про значний ріст об'єднань громадян, що діють у соціально-культурній сфері. Наприклад, якщо з 1960 по 1980 роки число об'єднань й асоціацій виросло з 12633 до 30543, то за три роки, з 1981 по 1983 рік, це збільшення було значно більше різким: з 33977 до 46857. Ці дані виключають політичні партії, церкви [1, с. 62]. Розуміючи це, у суспільно-політичному житті сучасної Франції особлива увага від початку до сьогодні приділялася і приділяється формуванню „оптимістичної” спрямованості соціально-культурної анімації.

У 1997 році Міністерство культури Франції мало у своєму розпорядженні бюджет в 15 млрд. франків (2,5 млрд. доларів США), що склало 0,95% державного бюджету. В 1996 році французькі родини витратили на культурне дозвілля 178 млрд. франків (29,6 млрд. доларів США), що склало 4% їхніх витрат на споживання. Порівняння цифр державних витрат і витрат громадян на культуру показує, що структура культурного споживання у Франції характеризується високою активністю населення. У зв'язку із цим дозвіллева сфера перетворюється в простір реалізації цивільних ініціатив, залучення населення до участі в значних культурно-виховних і соціально-педагогічних проектах [4, с. 7].

В українському суспільстві тенденція посилення активності суспільних рухів у сфері дозвілля лише останнім часом стає актуальною. От чому важливо звернутися до світового досвіду організації доцільної, доступної й ненав'язливої соціально-культурної діяльності. Вивчення теоретичних ідей і технологій французької соціально-культурної анімації актуалізується цілим рядом типово українських причин, серед яких необхідно виділити наступні:

- зміна духовно-світоглядних причин в організації педагогічної роботи в українському суспільстві;
- зміна економічного статусу соціально-культурної діяльності, потреба в освоєнні „підприємницької ніші” у сфері вільного часу;
- переорієнтація соціально-культурної діяльності на різноманітний спектр реальних потреб населення, що виявилися в період соціальної дезінтеграції, роз'єднання, втрати ціннісних орієнтирів соціального й особистісного розвитку.

Широко побутує думка про те, що анімація є однією із форм соціально-культурної діяльності. Ми будемо розглядати соціально-культурну діяльність як сукупність педагогічних технологій, які забезпечують інтеріоризацію культурних цінностей особистістю, які роблять можливим зробити культурні цінності справжньою основою соціальної взаємодії. Проте зважаючи на наукові теоретичні і практичні дослідження в галузі анімаційної роботи, можна сказати, що анімація є навіть ширшим поняттям, ніж соціокультурна діяльність [6, с. 60].

Принципова новизна анімаційної діяльності може бути охарактеризована новими цілями, завданнями і прикладними технологіями, які визначають процес оптимізації міжособистісних і міжгрупових взаємин. Разом з цим треба відмітити, що анімаційний підхід є новим лише для вітчизняної педагогіки і соціально-культурної сфери. Гуманістична традиція соціального виховання, характерна для західної педагогіки, мала постійний і варіативний вихід в педагогічну практику протягом всього ХХ століття, відображаючись в діяльності аніматорів, організаторів дитячих громадських рухів, художнього виховання тощо. Більш того, анімація як особливий спосіб інституалізації громадянського суспільства знайшла собі унікальне місце, яке не співпадає з соціальними „нішами” політичних партій, релігійних та інших організацій.

Так, у Франції виникнення анімації як соціально культурного феномена соціологи умовно пов'язують з 1901 роком, коли було введено новий закон про створення різноманітних асоціацій. Право на створення асоціацій було надзвичайно регламентовано, контролювалося владою. Асоціація розглядалася в якості підозрілого посередника між індивідом і державою, що прагнув всіляко принизити владу останнього, що представляв „загальний інтерес”. Це було спадком Французької революції. Після 1901 року ситуація різко змінилася. В зв'язку зі збільшенням об'єму вільного часу (за рахунок поступового скорочення робочого часу) широкого розвитку набули любительські асоціації. І якщо на початку ХХ століття вони були тісно пов'язані з політичними і релігійними інститутами, то потім набули розвитку процеси „звільнення” асоціацій від політико-релігійних впливів, їх значного кількісного зростання.

До кінця ХХ століття соціально-культурна анімація перетворилася в самосійний напрямок психолого-педагогічної діяльності в сфері дозвілля. Але не можна говорити про те, що це стало єдиним напрямком її застосування.

Таким чином, узагальнення теоретичного підходу до соціокультурної анімації в практиці Європейських країн дозволило здійснити певні теоретичні узагальнення і запропонувати таке визначення соціокультурної анімації. Соціокультурна анімація – особливий вид соціально-культурної діяльності груп людей і окремих індивідів, заснованої на сучасних технологіях (соціальних, педагогічних, психологічних, культуротворчих), що забезпечують подолання соціального і культурного відчуження. До основних напрямків анімаційної діяльності в країнах Західної Європи можна віднести шкільну анімацію, театральну анімацію, соціальну (муніципальну) анімацію, арт-терапію, комунікативну реабілітацію тощо [1, с. 103].

Основним завданням соціально-культурної анімації є не лише вивчення умов, які ведуть до того чи іншого розвитку людини, а також прояв соціально-культурних технологій та методів, за допомогою яких можна сприяти особистісному розвитку і подоланню негативних тенденцій в соціумі.

Нами здійснено спробу аналізу традиційних організацій, створених з метою проведення культурно-дозвілєвої роботи. З цією метою нами було вивчено досвід анімаційної роботи у Франції. Сотні театрів і кінозалів, розгалужена мережа спортивних площадок, чудові парки – все це є доступним для кожного „середнього” городянина. Однак все більше і більше жителів міст країн Західної Європи воліють проводити своє дозвілля, вдавшись до допомоги Асоціації культурного розвитку (АДАК).

Асоціації культурного розвитку (АДАК) зародилася у 1990-х роках в Парижі. Вона підпорядковується управлінню культури міської мерії. Основною метою діяльності асоціації є надання людям можливості вибрати собі хобі до смаку, спробувати відкрити в самому собі якісь незвідані здібності. У 25 міста у Франції зараз працюють приблизно по 400 майстерень, що охоплюють у цілому 175 найрізноманітніших напрямків. Так, скажемо, у культурному центрі в Парижі, що об'єднав кілька майстерень, працюють секції ікебани і китайського живопису, тут також можна спробувати свої сили у заняттях музикою за допомогою комп'ютера. Є майстерні, які називаються ательє: палітурної і столярної справи, класичного танцю і скульптури, ритмічної гімнастики тощо.

Ці ательє виступають свого роду культурними центрами міських кварталів, місцем, де можуть зібратися ентузіасти, щиро захоплені тією чи іншою справою. Більшість людей, що постійно відвідує майстерні, живуть неподалік від них, є сусідами. Подібні центри допомагають пізнати одне одного, а іноді пізнати і самих себе, свої нерозкриті можливості і здібності. Не випадково дослівний переклад із французької офіційної назви цих центрів звучить приблизно так – „ательє культурного самовираження і добросусідства”.

Дослідження фахівців управління культури столичного муніципалітету Парижа показують, що діяльність АДАК користується великою популярністю серед парижан та жителів інших міст. І це не випадково – адже не щодня парижани йдуть у театр, кіно, кафе, щоб провести вечір чи вихідні, а домашні умови не усім дозволяють здійснити свої

мрії. Річна плата за членство в асоціації символічна, членство надає право відвідувати за бажанням будь-які майстерні [7, с. 39].

Нами вивчено досвід роботи ще однієї з дуже авторитетних французьких організацій, що спеціалізуються в галузі соціально-культурної анімації – Семеа (Centre d'entraînement aux Methodes d'éducation Active). Семеа ставить перед собою мету поширення ідей так званого нового виховання як особливої практики гуманістичної педагогіки. Назва організації Семеа перекладається як Центр залучення до методів активного виховання. Семеа – це національна асоціація, яка визнана суспільно корисною і юридично правомірною різними державними відомствами і громадськими організаціями. Діяльність Семеа схвалена Міністерством молоді і спорту. Семеа активно взаємодіє з міністерствами Народної освіти, досліджень і технологій, Міністерством праці і зайнятості, культури і комунікацій. Крім того, партнерські відносини підтримуються з регіональними організаціями, організаціями збройних сил, міжнародними, федеральними і місцевими асоціаціями.

Семеа – це національна асоціація, що містить у собі цілу мережу територіальних асоціацій, що пропагують ідеї активного соціального виховання. Ж.-М. Мішель у книзі, присвяченій діяльності Семеа, підкреслює виняткове суспільне значення подібних соціальних асоціацій і об'єднань, що орієнтовані на суспільне виховання, поширення цінностей культури. Засновниця Семеа Жизель де Феллі підкреслювала, що асоціація була створена в 1937 році під впливом таких педагогічних течій початку ХХ століття, як рух С. Френе, скаутизм тощо. Саме ідеї гуманізму, свободи, творчості визначили вид анімаційної діяльності у Франції.

В асоціації працюють професійні аніматори, безліч педагогів на умовах постійного і непостійного членства, а також волонтери. Центральний національний комітет визначає напрямки розвитку національної Асоціації, а саме: розширення й узагальнення педагогічного досвіду, виробництво і поширення засобів освіти, публікація теоретичних і методичних матеріалів, підвищення кваліфікації аніматорів, розробка інноваційних акцій, залучення освітніх установ і вчителів до міжнародного партнерства [5, с. 312].

Більш ніж тридцять регіональних структур цієї організації покликані розвивати стосунки між педагогами, батьками, учнями усієї Франції. Вони розробляють спеціальні регіональні програми, що відповідають потребам і пропозиціям населення в сфері освіти. Наприклад, у 2006 році в звіті цієї організації фігурували наступні цифри 4 500 учителів щорічно залучаються до 25 000 днів перепідготовки і 70 000 стажерів із усієї Франції беруть участь у більш ніж 720 000 днях закордонних освітніх програм.

У свою чергу, Семеа за час свого існування заснувала наступні асоціації: міжнародну федерацію Семеа, асоціацію дитячого і юнацького телебачення, притулки для молодих людей в Авіньоні, асоціацію молоді Європи, Французьку федерацію розумового здоров'я, асоціацію європейської молоді, європейську мережу установ по дослідженню способу життя і споживання молодих людей тощо.

Діяльність цієї впливової організації соціально-культурного виховання поєднує освіту дорослих і поширення, впровадження ідей активного виховання. Основними напрямками діяльності Семеа є: добровільна, волонтерська анімація (керівництво діяльністю центрів відпочинку); професійна анімація; діяльність щодо суспільної і професійної інтеграції населення; діяльність з пропаганди здорового способу життя, здоров'я; робота з інвалідами і психологічна допомога населенню; підготовка і перепідготовка педагогів, аніматорів, а також допоміжного персоналу (доглядальниць, вихователів тощо). Активна освітня і виховна діяльність аніматорів у соціальному середовищі є, на думку теоретиків Семеа, важливим засобом соціалізації особистості, сприяння її духовному росту. Діяльність асоціації ґрунтується на принципах нового виховання Жуель Руж [5, с. 333]:

1. Ритм – кожна людина розвивається і змінюється протягом усього свого життя відповідно до своїх індивідуальних можливостей. Треба дотримуватись ритму у розвитку кожного індивіда і давати йому можливість впливати на свій розвиток.

2. Бажання – дитячий розвиток і еволюція дорослої людини залежать, великою мірою, від власного бажання індивіда. Важливо підтримувати людину в задоволенні його бажань, а також стимулювати особистість, особливо в тому випадку, якщо це бажання нестабільне.

3. Самостійність – кожна людина з раннього віку має потребу самостверджуватися, розвиватися, відчувати повноту життя. Треба залишити дитині волю починати, вибирати добровільно свою діяльність відповідно до свого інтересу і своїх особистих потреб. Педагог-аніматор надає необхідну допомогу, щоб людина самостійно будувала свій розвиток. Він повинен допомогти діяти самостійно.

4. Обмеження – не обмежувати дитину в її самостійних діях. Не обмежувати її свободу дій, інакше це буде формувати у неї відчуття фізичної й емоційної незахищеності.

5. Дотримання поваги – рівність – усі люди рівні в гідності, незважаючи на різницю у віці, статі, походженні, переконаннях, культурі, суспільному становищі. Нове Виховання вибудовується з рівною повагою до кожної особистості, з огляду на всі її особливості й індивідуальність.

З 1997 року асоціація розпочала розвивати свою діяльність щодо видання книг, журналів, газет, створення відеофільмів, мультимедійних освітніх програм тощо. Зараз Семеа видає три спеціалізовані журнали: „Vers l'éducation nouvelle”, „Les cahiers de l'animation vacances-loisirs”, „Vie sociale et traitements”, які широко розповсюджуються у Франції (школи, дитячі будинки, позашкільні установи, ВНЗ, спортивні школи тощо) [3, с. 178].

Усі громадські організації, що об'єднують французьких соціально-культурних аніматорів, розгортають свою роботу не тільки на всій території Франції, але і поширюють свій вплив в інших країнах. Географія Семеа, показує, що відділення цієї організації є в таких країнах, як Нова Каледонія, Гваделупа, Полінезія тощо. Це в основному франкомовні країни.

Досвід французьких аніматорів знаходить підтримку в інших європейських державах. Це добре ілюструють результати дослідження Л.В. Тарасова, який узагальнив основні напрямки і методи роботи Європейської асоціації аніматорів (ENOA). У 2000 році була створена Європейська асоціація аніматорів, що об'єднує аніматорів багатьох європейських країн, таких, як Франція, Італія, Фінляндія, Португалія тощо. Мета Європейської асоціації аніматорів полягає в тому, щоб: показати, що в кожного є можливість щось робити для поліпшення свого життя; повернути людям бажання працювати для себе і суспільства; задіяти потенціал конкретних учасників проекту і місцевих організацій; закріпити зв'язки конкретних людей, з числа біженців, з місцевими організаціями для здійснення спільних проектів надалі; використовувати навички конкретного індивіда для того, щоб забезпечити його участь у тій сфері діяльності, що могла б забезпечити його подальший розвиток у плані самоорганізації [6, с. 60].

Опис методики одного з проектів асоціації показує спрямованість роботи на виявлення потенціалу особистості і створення духовного потенціалу в співтоваристві. У вересні 2001 року асоціація здійснила проект у таборах біженців Боснії і Герцеговини. У проекті брало участь 20 фахівців, що протягом 10 днів працювали в таборах „Гірська колонія” і „Слункара”. В описі проекту констатується, що гуманітарна допомога біженцям найчастіше концентрується навколо задоволення основних потреб людини: у їжі, житлі і безпеці. Але проблеми біженців мають і психологічний характер. Сотні людей, позбавлених житла, проводять багато часу в таборах. У них народжуються діти, які взагалі не мають уявлення про цивілізоване життя. У результаті цього люди стають пасивними, сприймають себе викинутими із соціального, культурного і політичного життя, як у таборі, так і за його межами. Війна і вигнання стають причинами психологічної

невпорядкованості в середовищі біженців. Почуття безпорадності, розпачу, безсилля – звичайні явища серед них. Люди вважають, що не можуть ні на що впливати в суспільстві і не можуть змінити своє власне життя. Анімація може виявити все це, використовувати приховані здібності людей, тим самим забезпечивши довгострокове поліпшення становища індивіда в суспільстві. Методика проекту передбачає втручання аніматорів у повсякденне життя біженців на рівних з ними умовах. Головним завданням є активізація здібностей біженців для того, щоб зробити їх самодостатніми і здатними до самореалізації. Вони стверджують, що крім „основних” потреб біженці мають соціальні потреби. Одна з них – потреба в активному суспільному, культурному і політичному житті. На початковому етапі інтеграції в суспільство залучення до діяльності стає ключовим моментом. Активна участь стимулює процес емоційного видужання, попереджує виникнення апатії й агресивної поведінки, психічних розладів. Через активізацію громадського життя, біженці включаються в реальність і стають повноцінними людьми. Цей процес виключає пасивність і занедбаність. Побудова суспільних відносин є частиною процесу „відбудови” особистості.

Аналіз методики соціокультурної анімації в таборах Боснії і Герцеговини показує, що її культурно-дозвіллева частина є тільки початковим етапом роботи, що дозволяє створити довірливі стосунки для подальшої роботи. Перший крок – встановлення дружньої атмосфери з населенням табору. Щоб привернути увагу і підняти інтерес до того що відбувається, використовуються техніки вуличної анімації: театралізовані вистави, ігри. Вони допомагають знайти контакт як з молодим, так і з дорослим населенням. Ці контакти служать твердим фундаментом для формування подальших робочих відносин. Вулична анімація – перший крок до розпізнання того, чого хочуть молоді люди, які навички вони мають. Але у визначений момент, пишуть автори проекту, використання цієї техніки треба припинити, інакше анімація ризикує стати розвагою [2, с. 63].

За початковим етапом іде сходинка, що має на меті виявити навички людей. Якщо конкретних навичок аніматори не змогли знайти, то за допомогою „нерегламентованого мозкового штурму” виявляються приховані здібності, такі, як артистизм, рукоділля, кулінарія тощо. Головні питання, на які людина повинна відповісти, наступні: „Що я вмію?”; „Як я можу це використовувати?”; „Як я можу влитися в проект і взагалі в роботу табору?”. Виявлені навички використовувалися надалі у процесі анімації, так вулична анімація переростає в соціокультурну. На основі виявлених навичок формуються майстерні, починається розвиток соціальних зв'язків. На цьому етапі головним завданням є допомога в реалізації конкретних ідей. Ключове питання звучить так: „Що найбільш цінне для біженців у їх соціокультурній реабілітації?” Прикладом роботи на даному етапі може бути робота в „конструкторській майстерні”. Метою відкриття даної майстерні було залучення чоловіків (дорослих і підлітків) до поліпшення власних умов життя, стимулювання чоловіків до праці. Завдання аніматора тут зводилося до того, щоб заохочувати ініціативу, прийняття людьми відповідальності на себе і стимулювати активну участь у житті табору. У цьому процесі центр уваги поступово переміщується на ті види діяльності, що далі можуть бути продовжені без участі аніматорів. Формалізація майбутніх проектів – перша ступінь допомоги в самореалізації [2, с. 65].

Аналіз змісту даного проекту дозволив засвідчити, що анімаційний процес не обмежується розвитком потенціалу особистості. Створюється суспільна система, що самоорганізується, ядром якої є найбільш активні і свідомі особистості. На цьому етапі важливо вибрати людей, що змогли б організувати життя співтовариства надалі. Роль аніматора зводиться тут до структурування всього процесу і допомоги у вирішенні конфліктів.

Так, на прикладі аналізу досвіду анімаційної роботи Франції ми показали, як саме може застосовуватись соціокультурна анімація з метою не лише культурно-дозвіллевої діяльності, проведення вільного часу, а й сприяння психологічній реабілітації, виходу

особистості з кризової ситуації, сприяння саморозкриттю і самореалізації дитини, молодій людини.

На сьогоднішній день проводиться активна робота з підготовки фахових аніматорів різного напрямку, так, школи аніматорів діють у Франції, Італії, Іспанії, Португалії, Швеції, Мексиці, Бразилії, США, Англії, Нідерландах, Німеччині, Австралії, Польщі, Угорщині, Фінляндії, Данії, Бельгії тощо. Більшість з них взяли свій початок з діяльності і досвіду роботи Асоціації Семеа.

У 2004 році в Росії, в Москві в Університеті культури було відкрито кафедру соціальної анімації, але є суттєва відмінність від перерахованих вище шкіл аніматорів, тут готують аніматорів для роботи в сфері готельного бізнесу, тобто спеціалізація відбувається на рівні вміння проводити і організовувати дозвілля.

Наразі в Україні відсутня спеціальна система з підготовки соціокультурних аніматорів будь-якого профілю. Проте зважаючи на тривалий досвід інших країн Європи і Америки, який має позитивні результати, ми можемо говорити про можливість і потрібність запозичення досвіду анімаційної діяльності для нашої країни. Якщо досліджувати організацію дозвілля дітей та молоді в Україні з часів СРСР до тепер, можна говорити, що зародки анімаційної роботи в нашому суспільстві існують давно, і мають шанси для втілення в різних сферах життєдіяльності суспільства. Можна говорити про те, що соціокультурна анімація для України є інноваційною технологією соціальної роботи, а влучне застосування методів анімаційної діяльності сприяло б покращенню результатів роботи з соціально-незахищеними верствами населення.

Література

1. *Вдовенко Т.В.* Соціальна робота в сфері дозвілля в країнах Західної Європи. – СПб.: СПбГУП, 1999. – 164 с.
2. *Дуликов В.З.* Социально-культурная деятельность за границей: Учеб. пособ. – М.: МГУКИ, 2003. – 116 с.
3. *Жарков А.Д.* Технология культурной деятельности: Учеб. пособ. – М.: МГУКИ, 1998. – 248 с.
4. *Мамбетов Е.Б.* Организация досуга во Франции: Анимационная модель: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. – СПб., 1992. – 16 с.
5. *Современные технологии социально-культурной деятельности: Учеб. пособ. / Под ред. Е.И. Григорьевой.* – Тамбов, 2004. – 512 с.
6. *Тарасов Л.В.* Соціально-культурна анімація: принципи, завдання, зміст // Вісник психосоціальної і корекційно-реабілітаційної роботи. – 2003. – №2 – С.59 – 66.
7. *Яценко Е.Е.* Проблема залучення населення до культурно-дозвілдової діяльності: Анімація як соціокультурний феномен французького суспільства // Культура в сучасному світі: Досвід, проблеми, рішення. – М., 1993. – С.39 – 41.